

ADATOK AZ EGER-VÖLGY MŰVELÉSÁGI VISZONYAIHOZ

KOZÁRI JÓZSEF

Eger-völgyön azt a Délnyugat-Bükköt észak–dél irányban átszelő, az Eger patak medrét követő, s a középkorban „Valis Agriensis” néven gazdasági egységet is alkotó földrajzi tájat kell értenünk, mely Felnémet táján a Tárkány patak völgyével kiegészülve Szarvaskőtől Füzesabonyig húzódik. Északi részén, a Szarvaskői szurdok környéke Almárig, majd ettől délkeletre, a Tárkányi völgyet övező hegyektől egészen az Eger város határában emelkedő Nagy-Egedig a Déli-Bükk legzordonabb, egyszersmind leglátványosabb vidékét találjuk, melyet mély völgyek, magas sziklacsúcsok, meredek hegyoldalak, s hatalmas erdőrengetegek tesznek vadregényessé. Délebbre a hegyek dombokká szelídülnek, s egyre lágyabb hullámokban kísérik az Almártól tölcésiesen szélesedő völgyet, hogy Maklár és Füzesabony között az Észak-Alföldi Hordalékkúp-síkságba olvadjanak. A táj kialakításában jelentős szerepet játszott annak legfontosabb vízgyűjtője, az Eger patak, mely a Szarvaskői szurdokból kilépve jobb felől az Almár patakot, Felnémet alatt pedig bal felől az Imóköt és a Bervát egyesítő Tárkányi patakot felvéve, Maklárnál két ágra, Rimára és Egerre szakadva tart a Tiszának.¹

A völgy települései közül nyolc, úm.: Szarvaskő, Felnémet, Eger, Kistállya, Andornak, Nagytállya, Maklár és Füzesabony az Eger vize mellett, egy pedig – Felsőtárkány – az Imókő patak partján épült.²

Dolgozatunkban e táj művelésági viszonyaihoz kívánunk adalékokkal szolgálni a XIX. század végén és a XX. század elején keletkezett kataszteri felmérések adatainak segítségével.³

Kataszteren olyan hatósági felmérés alapján készített jegyzéket kell értenünk, amely az adótárgyak részletes leírását és becslését, valamint az egyes adótárgyakból származtatható jövedelmeket tartja számon, s mint ilyen, az adózás mértékének megállapítására szolgál. Maga az elnevezés a Firenzében birtok- és jószágbecslésnél használt *accalastare*, felhalmozni jelentésű olasz szóból ered, melyből a görög *katasztechon*, sor, sor után, azaz lajstrom jelentésű, és a középkori latin *catastrum*, vagy *capitastratum* azaz fejadójegyzék jelentésű szavak is származnak. Ez utóbbi műszavak módosulásaként jött létre a modern adózást szolgáló és részletes felméréseken alapuló nyilvántartás elnevezésére a *kataszter* szó. A szó csakúgy, mint az általa jelölt munkálatok osztrák közvetítéssel kerültek Magyarországra, ugyanis a kataszteri felmérések elterjedése Európában a Habsburgok úttörő munkájának köszönhető.⁴

Magyarország területén a jobbágyszabadításig ilyen jellegű felméréseket nem végeztek. A jobbágyszabadítás után azonban új alapokra

kellett helyezni az adózás rendszerét is. Ezt a közteherviselés szellemében született 1849. évi VII. törvénycikk volt hivatott megvalósítani, végrehajtását azonban a szabadságharc bukása lehetetlenné tette. Ezért az önkényuralomnak kiszolgáltatott országban császári nyílt parancs rendelte el az új, polgári adózás bevezetését.⁵

Az 1849. október 20-án napvilágot látott pátenst által elrendelt földmérési és kataszteri munkálatok iránt egész Magyarországon mély ellenszenv volt tapasztalható, melyet nem a munkálatok hasznosságának lebecsülése vagy még nem értése váltott ki, hanem az, hogy megvalósításukat egy, az ország törvényeit semmibe vevő, elnyomó hatalom rendelte el.⁶

A magyar kormányzat 1867 után részletesen foglalkozott a kataszteri felmérések ügyével, és az adózás, valamint a térképezés, de a közigazgatás érdekeit is szem előtt tartva elhatározta, hogy azokat továbbra is fenntartja, és a kérdést törvényhozás útján is rendezi. Hosszadalmas előkészületek és parlamenti csatározások után egy, a Szilávy József miniszterelnök javaslatára felállított 15 tagú különbizottság kidolgozta és a képviselőház elé terjesztette a földmérést és a földadatszolgáltatást is egybekapcsoló javaslatát, melyet a parlament 1875. évi VII. törvénycikk néven emelt törvényerőre.⁷

Az e törvény rendelkezései alapján keletkezett iratok között számontartott birtokrészleti jegyzőkönyvek, illetve kataszteri telekkönyvek tanúsága szerint az Eger-völgy kilenc településének határa 49 729,12 katasztrális holdat, azaz 286 km²-t foglalt magába.⁸ Ez a terület az 1880-as évek végén 34 871 lakosnak adott otthont, s nyújtott gazdasági vagy politikai tevékenységükhöz színteret.

A négyzetkilométerenkénti 122 fős népsűrűség nem jelentett egyenlő népesséeloszlást. Északon ritkább (29 fő/km²), délen sűrűbb (85 fő/km²), középen kifejezetten sűrű (376 fő/km²) volt a népesség, amelyre a táj földrajzi adottságai mellett a völgy közepén emelkedő város — Eger — szolgálhat némi magyarázattal.

A tájhoz tartozó földterület 95,49%-a, — 47 848,89 katasztrális hold — állt mezőgazdasági művelés alatt. 337 dűlő és részben kilenc belterület szolgált az agrárgazdálkodás színteréül, mely területek művelési ágak szerinti megoszlása a következő képet mutatta:

kh %	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Összesen
kh	16 875,12	1170,15	2701,34	5072,63	5667,56	15 998,09	47 484,89
%	35,56	2,47	5,69	10,69	11,94	33,71	100

Az adatok tanúsága szerint a szántó- és az erdőgazdálkodás számított a legkiterjedtebb művelési ágaknak, melyeket messze lemaradva követtek a legelők és a szőlők, majd még hátrébb a rétek, s legvégül a kertek.

151 dűlőben a szántó-, 61-ben az erdő-, 37-ben pedig a legelőgazdálkodás volt az uralkodó. A szőlőtermelés 60, a rétgazdálkodás 24, a kertművelés pedig 2 dűlőt, valamint a beltelkeket uralta.

A szántóterület 63,12%-a Füzesabony, Maklár és Nagytálya határában volt fellelhető. Ezeken kívül Eger környékén találhattunk még számottevő szántóterületeket. Az erdők túlnyomó többsége, 90,83%-a Szarvaskő, Felnémet és Felsőtárkány határait borította. Jelentős erdőterületekkel a felsoroltakon kívül csak Eger Szőlőske nevű dűlője büszkélkedhetett.

Némileg egyenletesebben oszlottak el a legeltetésre használt területek, amelyek Eger, Felsőtárkány, és Füzesabony határában csaknem ugyanúgy megtalálhatók voltak, mint Felnémet és Maklár környékén. A szőlőültetvények 78,56%-a Eger határában díszlett, ami figyelembe véve, hogy a város egyik legrégebbi történelmi borvidékünk központja, természetesnek mondható.

Kaszálók Eger, Maklár, Füzesabony, Felnémet és Felsőtárkány határában foglaltak el jelentős területeket. A kertművelésre fogott területek nagyobb hányada szintén Egerben volt, de Füzesabony, Felnémet, Maklár és Felsőtárkány környékén is akadtak szép számmal.

A mezőgazdasági művelésből származtatható kataszteri tiszta jövedelem 198 387,47 forintba rúgott, melyhez az egyes művelési ágak a következőképpen járultak hozzá:

Ft %	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Összesen
Ft	86 305,47	9094,55	19 787,10	57 777,37	8903,47	16 741,50	198 387,47
%	43,50	4,58	9,97	29,01	4,49	8,44	100

A legnagyobb területtel rendelkező szántógazdálkodás a kataszteri tisztajövedelem előállításában is hasonló jelentőséggel bírt.

Figyelemre méltó azonban a szőlők jövedelmének alakulása, melyek kiterjedésük szerint ugyan csak a negyedik helyen álltak, de belterjes kultúra lévén a többi művelési ágnál lényegesen magasabb jövedelmet szolgáltatottak, s így a jövedelmezőség vizsgálatakor már a második helyre kerültek, messze megelőzve a többi, kiterjedésben náluk lényegesen nagyobb művelési ágakat is.

Ez a magyarázata annak is, hogy a tiszta jövedelem legnagyobb része a főképp szőlőkkel beültetett egri határból származott. Ezt követte a maklári, a füzesabonyi, a felsőtárkányi, a nagytályai és a felnémeti határ. Számottevő jövedelemmel bírt még Andornak és Kistálya is, Szarvaskő azonban e téren is messze elmaradt a többi településtől.

A megművelt területeken kívül nem csekély terjedelemben mezőgazdasági művelés alá nem fogott, tehát földadó alá nem eső területeket is találhatunk. Ezek elsősorban a belterület épületeinek, utcáinak, parkoknak, temetőknek adtak helyet. De ide tartoztak az országutak, vasutak, vízmósások, patakmedrek, és dűlőutak is, vagy az egyéb módon hasznosított földek, mint például a kőbányák, palabányák, szénbányák felszíni építményei, vagy a még üresen álló házhelyek és a pincék. Ilyen terület 2244,33 kat. hold volt az Eger-völgyben, s így az összterület 4,52%-a nem esett földadó alá.

A művelésági viszonyok vizsgálatának elvégzésével megállapíthatjuk, hogy az Eger-völgy az ott honos mezőgazdasági művelés szerint három jól elkülöníthető tájra tagolható: az erdőségekkel borított északra, a szőlőtermelésnek elsősorban kedvező középsőre, és a szántókként leginkább hasznosítható délre, melyeket kevésbé karakterisztikus szakaszok fűznek egymáshoz. Fenti megállapítás mellett szólnak a népsűrűségnek korábban már ismertetett számsorai, melyeket a jövedelem vizsgálatakor szerzett tények is megerősítenek.

Az egy lakosra jutó megművelt földterület, és kataszteri tiszta jövedelem vizsgálata azt is kétségtelenné teszi, hogy az itt élők pusztán a földművelésből nem tarthatták el magukat, mert 1,36 kat. hold föld, illetve 5,69 Ft önmagában ezt nem tette lehetővé. Márcsak azért sem, mert nyilvánvaló hogy egyeseknek az átlagot jócskán meghaladó jövedelem, másoknak viszont semmi sem jutott, nem is beszélve még a kor társadalmi tagoltságának következményeiről. A lakosság jó részének, elsősorban a falun élőknek, de a város-lakók jelentős hányadának is nyilvánvalóan a földművelés volt egyetlen jövedelemforrása, akár a tulajdonában levő földekből húzott haszon, akár saját föld művelése, akár napszámmunka formájában.

Jelentős réteget képeztek azonban azok is, akik ipari tevékenységből, pénzügyi műveletekből, az állam, esetleg a helyi közigazgatás szolgálatában végzett munkájukból éltek, vagy a megyeszékhely — Eger — által nyújtott egyéb lehetőség felhasználásával keresték megmindennapi betevőfalatjukat.

A kataszteri felmérések azt is lehetővé teszik számunkra, hogy az itt ismertetett állapotot korábbi (1880-as) és későbbi (1909-es) adatokkal egybe-vessük.

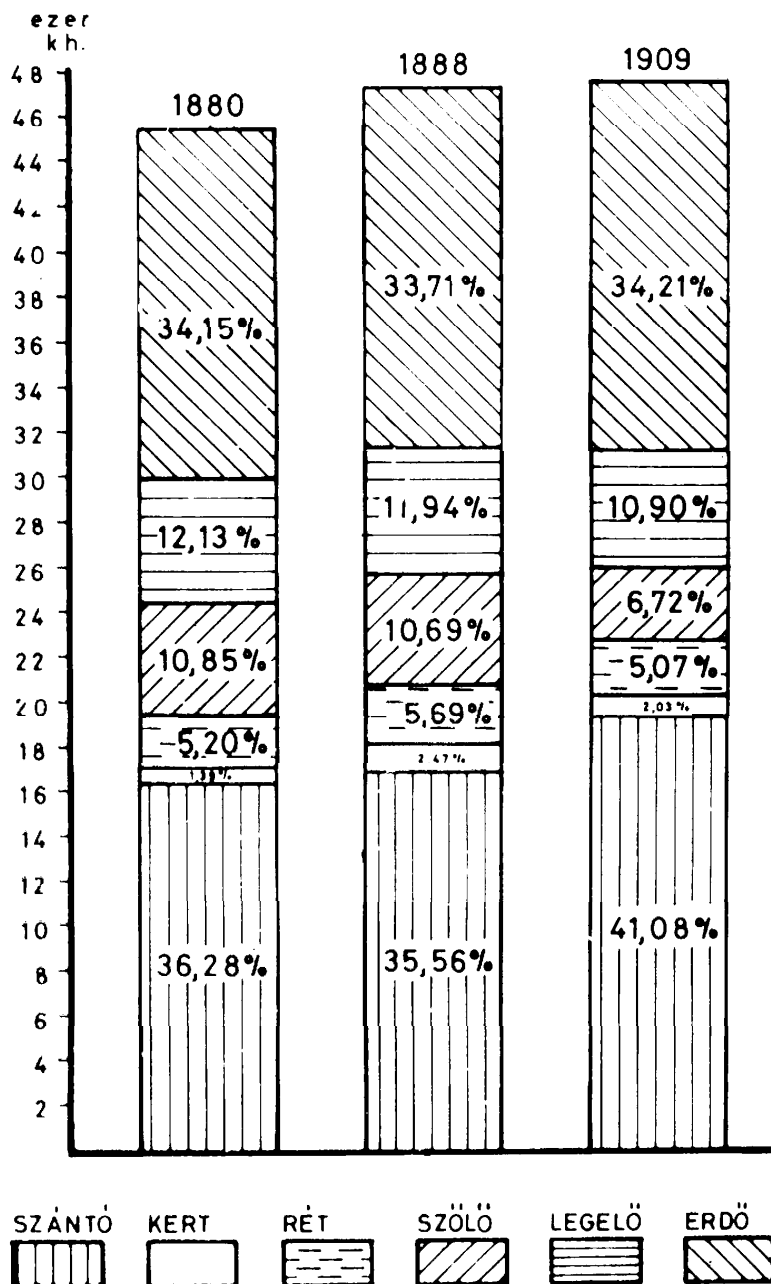
Az összehasonlítás elvégzése után megállapíthatjuk, hogy a művelési ágaknak egymáshoz viszonyított aránya az évek folyamán nem változott jelentős mértékben. Növekedett viszont a megművelt terület. Az 1880-as állapotokhoz képest 1888-ban 4,47%-kal nőtt a művelés alá fogott terület, de 1909-ig már e téren sem történt jelentős változás.

Ha azonban az egyes művelési ágakat vesszük szemügyre, akkor jelentős módosulások is tapasztalhatók. 1880-hoz képest 90%-kal növekedett a kert- és 14%-kal a rétgazdálkodás, ami a megművelt területek kiterjesztésével együtt 5,55%-os jövedelem növekedést eredményezett. 1909-re a rétgazdálkodás 11%-kal, a kertművelés pedig 18%-kal visszaesett, így helyzetük csak a kertek vonatkozásában mutat fejlődést.

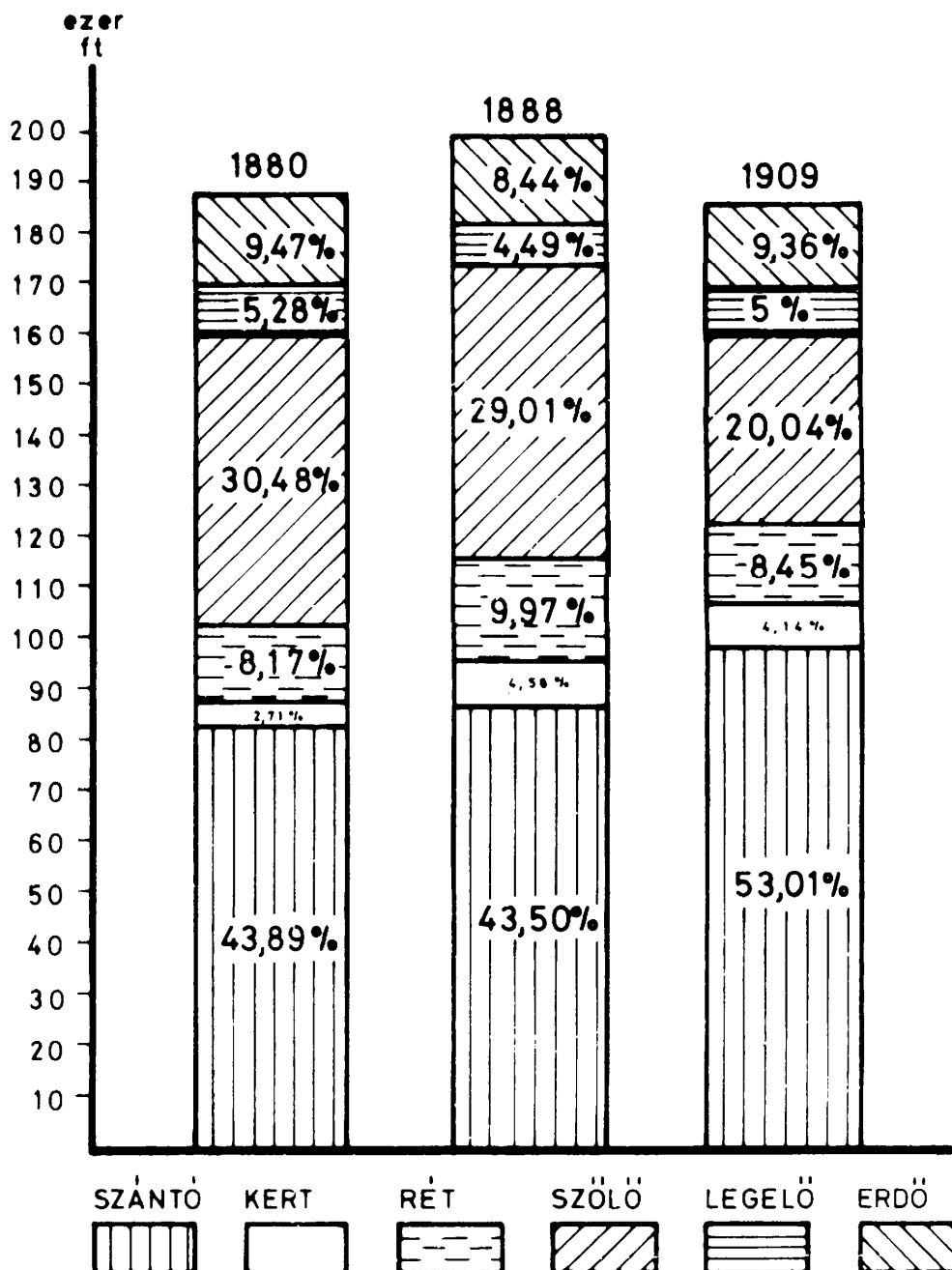
További figyelemreméltó változást a szőlők és a szántók esetében tapasztalhatunk, az 1888-as és az 1909-es állapot vizsgálatakor. Itt a szántóterület 16%-os növekedése mellett a szőlők 37%-os csökkenésének lehetünk tanúi. Ez a változás a fentebb már ismertettekkel együtt 7%-os jövedelemcsökkenést idézett elő, ami figyelembe véve az 1880. és 1890., valamint az 1890. és 1910. közötti 8, illetve 24%-os népességnövekedést, igen érzékenyen érintette az itt lakókat. Mégis azt kell mondanunk, hogy az 1909-ben regisztrált 3195 kat. hold szőlő, másfél évtizeddel a filoxera-pusztítás után inkább eredménynek könyvelhető el, mint érzékeny veszteségnek.

A művelésági viszonyok áttekintése után soron következő feladat lenne, a földbirtokviszonyok feltárása és a társadalmi viszonyok megrajzolása, ez azonban már messze túlmutat jelen dolgozatunk keretein.

MÜVELÉSÁGI MEGOSZLÁS

KATASZTERI TISZTAJÖVEDELEM

Az Eger-völgy területének művelési ágak szerinti megoszlása és kataszteri tisztajövedelme

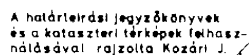
Év	A község neve	Szántó		Kert		Rét		Szőlő		Legelő		Erdő		Összesen	
		kh	Ft	kh	Ft	kh	Ft	kh	Ft	kh	Ft	kh	Ft	kh	Ft
1880	1. Szarvaskő	318	181	11	23	84	178	—	—	213	95	1 374	1 146	2 000	1 623
	2. Felnémet	1 323	4 492	76	346	355	1 587	164	1 094	841	480	2 189	2 413	4 948	10 412
	3. Felsőtárkány	1 114	3 621	89	571	227	717	69	916	766	1342	10 420	11 527	12 685	18 694
	4. Eger	2 124	10 015	130	1374	660	3 673	3843	45 260	1070	2332	1 333	2 337	9 160	64 991
	5. Kistálya	774	3 473	46	409	77	471	187	2 614	389	529	—	—	1 473	7 496
	6. Andornak	598	2 938	45	360	92	552	220	3 422	187	291	21	7	1 163	7 570
	7. Nagytálya	1 519	8 274	16	120	10	105	270	2 486	304	304	—	—	2 119	11 289
	8. Maklár	3 807	24 053	120	1072	516	6 293	179	1 492	550	2243	—	—	5 174	35 153
	9. Füzesabony	4 910	25 449	97	813	343	1 780	—	—	1195	2305	188	376	6 733	30 723
ÖSSZESEN		16 489	82 496	630	5088	2364	15 356	4932	57 284	5515	9921	15 525	17 806	45 455	187 951
1888	1. Szarvaskő	329	235	20	37	96	231	—	—	184	84	1 482	1 119	2 110	1 705
	2. Felnémet	1 320	5 100	137	527	412	1 842	155	1 046	710	425	2 296	2 279	5 030	11 220
	3. Felsőtárkány	1 068	3 972	117	891	402	1 291	68	894	1124	1228	10 753	11 048	13 533	19 323
	4. Eger	2 102	10 559	459	3601	589	3 487	3985	46 162	1164	2428	1 253	1 887	9 552	68 125
	5. Kistálya	791	3 543	58	514	83	510	187	2 616	417	575	—	—	1 536	7 757
	6. Andornak	614	3 015	62	494	95	571	222	3 458	107	168	13	4	1 114	7 711
	7. Nagytálya	1 557	8 420	25	266	14	126	275	2 228	337	337	—	—	2 207	11 377
	8. Maklár	3 730	23 496	129	1113	588	9 682	179	1 150	587	1667	2	—	5 214	37 109
	9. Füzesabony	5 364	27 966	164	1652	423	2 047	—	—	1037	1991	199	403	7 187	34 059
ÖSSZESEN		16 875	86 305	1170	9095	2701	19 787	5073	57 555	5668	8903	15 998	16 741	47 485	198 387
1909	1. Szarvaskő	328	232	16	33	97	220	—	—	187	88	1 480	1 116	2 108	1 689
	2. Felnémet	1 460	5 416	87	381	286	1 250	84	578	841	534	2 297	2 279	5 055	10 438
	3. Felsőtárkány	1 210	3 991	119	761	394	1 122	19	140	597	1041	10 888	11 273	13 227	18 377
	4. Eger	3 703	16 993	454	3673	537	3 245	2580	29 774	1291	2432	1 348	2 100	9 913	58 217
	5. Kistálya	921	4 565	66	567	58	446	117	1 545	405	491	—	—	1 567	7 614
	6. Andornak	788	3 787	61	526	83	599	78	1 221	168	300	14	6	1 192	6 440
	7. Nagytálya	1 653	8 812	6	83	14	147	173	1 857	286	286	—	—	2 132	11 186
	8. Maklár	4 093	26 292	30	398	546	6 511	144	1 286	415	1761	48	77	5 276	36 825
	9. Füzesabony	5 385	27 528	125	1197	397	2 017	—	—	993	2232	198	382	7 116	33 356
ÖSSZESEN		19 541	97 616	964	7619	2412	15 557	3195	36 900	5183	9215	16 273	17 233	47 568	184 142

J E G Y Z E T

1. Magyarország Nemzeti Atlasza Bp., 1967;
Észak-Magyarország Atlasza MÉM Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal Bp., 1974; Magyarország természetföldrajza Tankönyvkiadó Bp., 1962; Dr. Tóth Géza: A Bükk hegység néhány geomorfológiai kérdése Eger 1983 2 – 3. 1.; Hunfalvy János: A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása I. Pest 1863. 310 – 311. és uo. II. Pest 1865., 361.; Kalovits Alajos dr: Heves vármegye természeti viszonyai lásd. Magyarország vármegyéi és városai szerk. dr. Borovszky Samu, Heves vármegye Bp. é.n. 1 – 15. 1.: Pinczés Zoltán: Az Egervölgy problémái Földrajzi Értesítő VI. évf. 1. füzet 1957 29 – 44. 1.; Dr. Székely András: Laskó – Eger hordalékkúpja (Hevesi sík) lásd: A tiszai Alföld szerk. dr. Pécsi Márton Akadémiai Bp., 1969. 182 – 183. 1.; Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig Eger, 1975.
2. Soós Imre: i.m. valamint Magyarország Nemzeti Atlasza Bp., 1967.
3. Heves vármegye Földmérési Felügyelőség kataszteri munkálatai Heves Megyei Levéltár VI – 104 Andornak, Eger, Felnémet, Felsőtárkány, Füzesabony, Kistálya, Maklár, Nagytálya és Szarvaskő községek dobozai.
4. Macchiavelli: Firenze története. Macchiavelli művei II. Európa 1978. 181. 1., 741 – 742. 1.; Erre vonatkozóan lásd még Récsi Emil: Telekadó rendszere Magyarországon az 1850 mártius 4-diki császári pátenst szerint. Pest, 1850. 22. 1. A magyar nyelv történeti – etimológiai szótára II. Akadémiai Kiadó, Bp., 1970. 405. 1.
Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Latinitatis Auctore Carlo Dufresne, Domino Du Cang, Regni a Consiliis, Etc. Franciae apud Ambianos Quaestore Rrimi Pars Prima Basileae 1762. 228 – 229. 1.; Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis Regni Hungariae Antonius Bartal 1901. 111. 1.; Pallasz Lexikon X. kötet. Bp., 1895. 261. 1.; Új Magyar Lexikon II. Akadémiai Kiadó, 1961. 402. 1. és uo. IV. 63. 1.; Bendefy László: Levéltáraink kataszteri térképeinek forrásértéke. Levéltári Szemle, 1966. 1. sz. 136. 1.
5. Für Lajos: Kataszteri felvételek a csákvári uradalom területén. Magyar Mezőgazdasági Múzeum 1965 – 1966. évi közleményei. Bp., 153. 1.
6. Antalffy Andor: A magyar állami földmérés Térképészeti Közlöny III. kötet 1 – 4. füzet Bp., 1934/35. 16. 1.
7. 1872. Országos Képviselőházi Napló VII. 141. orsz. ülés V. 26. 31. 1.; 1875. évi VII. t.c.
8. Lásd a 3. sz. jegyzetnél idézett forrásokat.
9. 1960. évi népszámlálás 3. o. Heves megye személyi és a családi adatai Bp., 1962. 9. 1. 38. 1.

A határleírásai jegyzőkönyvek
és a kataszteri térképek felhasználásával rajzolta Kozári J. ✓

A határleírásai jegyzőkönyvek
és a kataszteri térképek felhasználásával rajzolta Kozári J. ✓

ERDŐGAZDÁLKODÁS ÉS SZŐLŐTERMELÉS

AZ EGER-VÖLGYBEN

AZ 1880-AS ÉVEKBEN

A határleírási jegyzőkönyvek
térképeinek felhasználásával
rajzolta Kozári József

